

Roozenbeek, Herman, Woensel, Jeoffrey van, ***De geest in de fles. De omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen 1915-1997*** (Amsterdam: Boom, 2010, 437 blz., ISBN 978 94 6105 102 8).

Het boek *De geest in de fles* van Herman Roozenbeek en Jeoffrey van Woensel, beiden werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), vertelt het verhaal over 'de omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen' vanaf het moment dat op 22 april 1915 Duitse troepen iets ten noorden van de Belgische stad Ieper duizenden liters chloorgas op hun tegenstanders lieten afstromen, tot het jaar dat het in 1993 tot stand gekomen en in 1995 door Nederland geratificeerde Chemisch Wapenverdrag in werking trad. Dit betekende dat vanaf dat moment Nederland, dat tot dan altijd het voorbehoud had gemaakt chemische wapens te zullen gebruiken als het door anderen met dergelijke middelen werd aangevallen, 'formeel afstand deed van de mogelijkheid om chemische wapens te verwerven, in bezit te hebben en te gebruiken' (10).

Deze boeiende en met distantie beschreven geschiedenis schiet op enkele punten tekort. De distantie heeft het voordeel dat het niet een boos verhaal is geworden over vuige militairen, politici en wetenschappers die zoiets abjects als chemische middelen gebruiken om hun kleinzielige nationalistische doeleinden te kunnen bereiken. Terecht wordt de discussie van de jaren twintig en dertig aangehaald, waarin menigeen stelde dat de bulk van de doden en gewonden tijdens de Eerste Wereldoorlog niet het gevolg was geweest van gifgas (1 procent), maar van kogels en granaten (de overige 99 procent). Sommigen gingen zelfs zo ver te stellen dat vergeleken met wat wij nu eveneens zeer misleidend 'conventionele wapens' noemen, gifgas een 'humaan wapen' was. Het is een discussie die wel meer aandacht had mogen krijgen, en daarmee komen we bij de kritiekpunten,

zoals het ontbreken van diverse boeken in de literatuurlijst die mijns inziens niet hadden mogen ontbreken zoals L.F. Habers *The Poisonous Cloud* (1986); Donald Richters *Chemical Soldiers* (1992) of Marion Girards *A Strange and Formidable Weapon* (2008).

Ondanks het terechte ontbreken van een morele, afkeurende toon maakte zich bij tijd en wijle een zekere wrevelf van mij meester, vanwege de schijn van objectiviteit die deze afstandelijkheid ook suggereert; een objectiviteit die daarbij een enkele keer opzichtig wordt verlaten, zoals toen over een verklaring uit 1925 nog eens expliciet moest worden gezegd dat daaruit bleek dat Nederland dus niet de intentie had als eerste chemische wapens te gebruiken (63). En dat terwijl kort daarvoor minister van Oorlog Van Dijk nog had verklaard alle opties open te willen houden (76).

Het boek lijkt een echte vraagstelling te missen, tenzij die vraagstelling inderdaad niet meer was dan 'wat was de omgang van [...] etcetera'. Zelf geven Roozenbeek en Van Woensel als hoofdvraag: 'om welke redenen en op welke wijze was het ministerie van Defensie (inclusief zijn voorlopers) betrokken bij de verwerving casu quo de aanmaak, de beproeving, het bezit en de voorbereiding op het gebruik van chemische wapens?'. Maar de 'redenen' zijn vrijwel louter de politieke en militair-strategische, en het 'wat' (en wie!) ontaardt soms in een opsomming van 'alles' wat daarmee te maken heeft. Dit althans op voorwaarde dat het uit de bronnen kan worden opgemaakt. Diverse malen wordt de zin opgeschreven: 'de bronnen geven geen uitsluitel over hoe dit verder is verlopen', waarna het punt – dat vaak net zo goed niet had kunnen worden genoemd – als afgesloten wordt beschouwd. Hierdoor lijdt het boek aan een gebrek aan 'waarom' en wel op het niveau van de lezer, die zich bij menige passage en menig detail afvraagt wat hier zo belangrijk aan is dat het moest worden genoteerd, en het waarom van de (vele) in het boek voorkomende actoren, wier persoonlijke

beweegredenen doorgaans achterwege blijven.

Het laatste is het gevolg van de gekozen aanpak en invalshoek. De beperking tot het ministerie van Defensie/Oorlog heeft namelijk niet alleen een voordeel, maar ook een nadeel. Hoe men het ook wendt of keert en of dat nou terecht is of niet: chemische wapens hebben een morele component groter dan 'normale' kogels en granaten, en chemische wapens hebben meer afkeer opgeroepen dan 'normale' kogels en granaten, en doen dat nog steeds. Niet voor niets zijn ze getransformeerd van 'humaan wapen' tot 'massavernietigingswapen'. Dat protest en die morele afkeer (ook over de deelname aan het gifgasprogramma van wetenschappers en medici, alsmede over mensproeven) hebben het beleid van het ministerie van Defensie en het Nederlandse leger en de erbij betrokken wetenschappers eveneens bepaald. Daarom hadden ze een grotere plaats mogen of zelfs moeten krijgen dan de enkele passage over het verweer van politicus Van Embden in de jaren twintig en de vier pagina's over het protest naar aanleiding van de Vietnamoorlog rond 1970 (waarbij vreemd genoeg Jan Wolkers wel een plaats in een foto krijgt, maar in de tekst door afwezigheid uitblinkt). Waar zijn in dit ruim geïllustreerde werk bijvoorbeeld de tekeningen van Hahn of Raemaekers die de stemming over de verstikkende gassen in de oorlogsjaren vanaf 1915 hebben meebepaald? Een stemming die zeker zijn gevolg moet hebben gehad voor de wijze waarop Den Haag zijn chemische beleid naar buiten bracht? Bovendien beperken de opmerkingen erover zich tot notoire tegenstanders, wat een beeld van totale splitsing suggereert. Men was vóór of men was tegen. Maar zou nu werkelijk niemand van degenen die actief waren in het chemische wapenprogramma, bijvoorbeeld bij het ontwikkelen van de vx-middelen in de jaren vijftig, waarvan een milligram voldoende kon zijn om iemand binnen een kwartier te doden en waarvan een liter genoeg was voor het doden van één miljoen (!) mensen (229-230) hebben uitgeroepen: 'Waar zijn we in godsnaam mee bezig?!'

Bovendien blijven hierdoor vragen die meteen, bij althans deze lezer, opkwamen, onbeantwoord. Toen het bijvoorbeeld werd verboden om vrijwilligers onder militairen te werven voor noodzakelijk geachte 'mensproeven', werd geopperd dat het Nederlandse Rode Kruis wellicht kon helpen bij het zoeken naar civilisten daarvoor (191). Waarom zou het NRK dat doen? En waarom wel civilisten als het voor militairen blijkbaar te gevaarlijk is? Geen vraag, geen antwoord.

Kortom: *De geest in de fles* is een noodzakelijk werk over de geschiedenis van het gifgaswapen in Nederland, maar het definitieve werk is het allerminst. Daarvoor wijdt het te zeer uit over zaken die nauwelijks ter zake doen, en besteedt het te weinig aandacht aan zaken die wel van belang zijn.

LEO VAN BERGEN, VRIJE UNIVERSITEIT
AMSTERDAM

Colombijn, Freek, ***Under Construction: The Politics of Urban Space and Housing during the Decolonization of Indonesia, 1930-1960*** (Indonesia across Orders. The Reorganization of Indonesian Society, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 246, Leiden: KITLV Press, 2010, xvi + 480 blz., ISBN 978 90 6718 291 1).

Het boek *Under Construction* verschijnt in het kader van een grootschalig, door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie opgezet, onderzoeksproject 'Indonesia across Borders. The Reorganization of Indonesian Society', dat de sociale veranderingen wil traceren tijdens de dekolonisatieperiode in het voormalige Nederlands-Indië. Colombijn koos ervoor om de centrale thematiek van het onderzoeksproject te benaderen vanuit een stedelijk perspectief, omdat conflicten en angsten voor veranderingen in het stedelijke milieu werden uitvergroet,